

A KÖNYVKIVITELI BIZOTTSÁG 1917–1918

PAÁL Vince

médiatudományi munkatárs (NMHH Médiatanács Médiatudományi Intézete)

A Könyvkiviteli Bizottság 1917. szeptember 1-jétől a katonai összeomlásig, a Károlyi-kormány hivatalba lépéséig működött. A Bizottság engedélye nélkül nem volt szabad nyomtatott sajtóterméket – Ausztria és Németország kivételével – külföldre kivinni. Ez alól csak a zeneművek és a kiadóhivatalok által feladott napi lapok képeztek kivételt.

1. Előzmények

A Könyvkiviteli Bizottság létrehozásának közvetlen oka az volt, hogy Németország kérte, Ausztria és Magyarország is állítson fel a németországi könyvkivitel irányító szervnek megfelelő hatóságot annak érdekében, hogy Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia is azonos feltételek között szabályozzák az „ellenséges és a semleges külföldre” irányuló könyvforgalmat.

1917. április 17–19-én Bécsben Ausztria, Magyarország és a Német Birodalom illetékes szerveinek képviselői megbeszélést tartottak. A német résztvevők hangsúlyozták, hogy a gazdasági kémkedés az antant részéről megnövekedett. Ezért súlyt helyeznek arra, hogy bizonyos nyomdatermékek, különösen a vegyipari és a műszaki tartalmúak kivitelét megakadályozzák.¹ A német katonai cenzúrahivatalok és a vám-

¹ A német könyvexportot az első világháború rendkívül súlyos mértékben érintette. A háború kitörésekor az ellenséges államokkal, azok gyarmataival és szövetségeseivel minden postaforgalmi összeköttetés megszakadt. Anglia 1914 novemberében kereskedelmi blokádot hirdetett Németországgal szemben, és ezáltal a tengerentúli összeköttetés és ezzel a könyvexport is megbénult. Csak a környező szövetséges és semleges országokba lehetett német könyveket szállítani, de időnként itt is akadályok jelentkeztek. Az ellenséges országok – Anglia, Franciaország, Oroszország, sőt az USA is – azonban kerülő úton, Dánián, Hollandián és Svájcra keresztül a hadviselés szempontjából fontosnak ítélt német szakirodalmat jelentős mennyiségben igyekeztek beszerezni. A német katonai hatóságok is különböző kiviteli tilalakkal nehezítették a könyvexport amúgy is súlyos helyzetét. A tilalmak kezdetben csak az orvostudományi szakirodalomra terjedtek ki, míg aztán 1917 áprilisától már bármilyen nyomtatvány csak a megfelelő hatóság engedélyével kerülhetett külföldre. Ernst FISCHER – Stephan FÜSSEL (szerk.): *Geschichte des deutschen Buchhandels im 19. und 20. Jahrhundert; Die Weimarer Republik 1918–1933: Band 2, Teil 2*. Berlin, De Gruyter, 2012. 589. Vö. WEBER, Hans-Oskar: Die

hivatalok nem tudják ellátni ezt a feladatot,² ezért Németország bejelentette, hogy 1917. május 1-jétől a külföldre irányuló nyomtatványok vonatkozásában új rendelkezéseket vezet be, aminek lényege egy „kartotéka-rendszer” alkalmazása. Ennek alapján a könyveket kivitel és forgalomba hozás szempontjából három kategóriába osztják be: a fehér karton jelentése – kivinni a szövetséges és a semleges külföldre szabad; a sárga karton jelentése – külföldre kivinni nem szabad; és a vörös karton jelentése – terjesztése egyáltalán tilos. Ezen utóbbi kategóriába sorolt kiadványokat csak hivatalos megkeresés alapján kaphatják meg egyes hivatalok és hatóságok.

A Német Birodalomban a cenzúra az illetékes területi katonai főparancsnokságok jogosítványa volt, nem tartozott egységes központi irányítás alá. A kartotéka-rendszert a lipcei Német Könyvkereskedelmi Központ dolgozta ki. Ezen Központ feladata lett, hogy az egyes katonai főparancsnokságoknak a nyomtatványokkal kapcsolatos döntéseit regisztrálja, és azokat valamennyi főparancsnokság tudomására hozza. Az új német szabályozás nem terjedt ki a politikai napisajtóra, arra más szabályok vonatkoztak.

A német rendszer a könyvpiac érdekeit és a hadviselés érdekeit igyekezett összhangba hozni. Amíg ugyanis a hadvezetés a kiadványok minél szélesebb körének külföldi forgalmazását megtiltotta volna, addig a könyvkereskedők érdeke ennek éppen az ellenkezője volt.

Németország jelezte, abban az esetben hajlandó Ausztria-Magyarországot könyvkivitel szempontjából belföldnek tekinteni, ha kellő garanciát kap arra, hogy azok a nyomtatványok, amelyek kivitele a semleges külföldre számára elfogadhatatlan (vagyis a sárga és a vörös jelzésűek), nem fognak a szövetséges Monarchiából sem külföldre kerülni. Ezen elképzelés szerint a három ország könyvforgalmi szempontból egységes területet képezne, amennyiben a könyvkivitel ellenőrzésére azonos szempontok szerint működő hatóságokat állítanának fel. A könyvkiviteli hatóságok létrehozása után mind a kiadók, mind a magánszemélyek sajtóterméket tartalmazó külföldre irányuló küldeményei csak az illetékes hatóság engedélyével juthatnának külföldre. A könyvkivitelért felelős szervek döntéseit a cenzúrahivatalok nem bírálhatnák felül.³

A hadiállapottal szükségessé vált a kivételes hatalom alapján hozott intézkedések végrehajtásának egységes irányítása, az ezzel kapcsolatos információk koordinálása. E feladatra 1914. július 24-én a honvédelmi minisztérium kebelében felállították a Hadfelügyeleti Bizottságot (továbbiakban: HFB). A HFB tagjait a minisztériumok delegálták. A sajtóügyeket a HFB-n belül egy külön Sajtóbizottság (vagy Sajtóalbizottság) kezelte.

A HFB 1917. április 23-ai ülésén foglalkozott a bécsi megbeszélésen felvetett javaslattal. Az ülésen Barkóczy-Klopsch Béla honvédelezredes, a HFB és a bécsi Had-

Bestimmungen über deutsche Buchausfuhr im Ersten Weltkrieg und die Ausfuhrzeichen. *Archiv für Geschichte des Buchwesens*. Bd. 23, 1982. 505–604.

² Lipcse évi könyvkivitele 60.000.000 kg-ra volt tehető, s a tapasztalatok alapján a határcenzúra-hivatalok ezen anyagnak csupán 1%-át tudták átvizsgálni. Előterjesztés a Minisztertanácshoz (a M. Kir. honvédelmi minisztertől). MNL OL, K43 1. cs. 523–528. fol.

³ Protokoll der Sitzungen, abgehalten am 17. u. 19. April 1917 im k. u. k. Kriegsüberwachungsamt. Uo. 443–445. fol. Előjegyzési kivonat Fontosabb rendeletekről, határozványok és megállapodásokról. MNL OL, K43 3. cs. 878–879. fol. és K26 1165. cs. 1918 – IV. res. t. – 127.

felügyeleti Hivatal⁴ közötti összekötő tiszt, a hadügyminiszter megbízottja ismertette, hogy „Németországban a könyvforgalom nem korlátoztatott”,⁵ hetente mintegy 10 vonatnyi könyv hagyja el Németországot a semleges külföldre, amelynek a valutagazdálkodás szempontjából is nagy a jelentősége. Magyarországon viszont a kiviteli könyvforgalmat megköti a cenzúra, a cenzúránál hetekig vagy hónapokig hevernek a könyvküldemények, a külföldi megrendelőknek el is ment a kedvük, hogy Magyarországról könyvet rendeljenek. Mindez a magyar könyvkereskedelemnek nagy kárára van. Barkóczy-Klopsch emlékeztetett, hogy a Monarchiában fennálló katonai könyvcenzúra hatáskörébe érdemleges cenzúra nem tartozik, annak csak a kémkedés megakadályozása a feladata, csak azt vizsgálja, hogy a könyvküldeményekbe egyéb értesítések, levelek nincsenek-e becsempészve stb. Ezek alapján javasolta, hogy a német rendszert Magyarországon is vezessék be, és Ausztriában és Magyarországon is megfelelő szervet állítsanak fel.⁶

A kérdés megvitatását június 11-én a HFB kebeléből alakított szűkebb bizottság folytatta. A megbeszélés arról folyt, hogy a felállítandó szerv melyik minisztérium alá tartozzék, és ki legyen annak vezetője. Megoszlottak a vélemények a tekintetben is, hogy melyik minisztérium illetékességébe tartozzon a könyvkivitel engedélyezése, valamint ezzel összefüggésben nem egységesen ítélték meg azt sem, hogy a kérdésben a katonai vagy a politikai jellegű szempontok legyenek a meghatározók. Marsovszky Ivor miniszterelnökségi segédtitkár azt az álláspontot képviselte, hogy a könyvkiviteli központ szervezése szakszempontból a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatáskörébe tartozó kérdés, hiszen a könyvek vizsgálatához szükséges szakemberek is leginkább neki állnak rendelkezésére. Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyminiszteri osztálytanácsos azt javasolta, hogy a katonai és a miniszterelnökséggel összeköttetésben álló szerveket is vonják be a munkába. Marsovszky szerint a katonai szempontok a hangsúlyosak, hiszen a háború előtt megjelent könyvek már úgymint kint vannak a piacon, a háború alatt megjelent könyvek pedig már átmentek a cenzúrán, tehát politikai vonatkozásban már elbírálás alá kerültek. Tomcsányi szerint viszont a háború alatt a könyvcenzúrát végző ügyészek csak a belpolitikai vonatkozásokat bírálják el, a külpolitikaiakat nem vizsgálják. Fejérpataky László, a Nemzeti Múzeum megbízott igazgatója, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízottja az ügyészségre testálta volna a külpolitikai szempontok szerinti elbírálást is, azzal az indoklással, hogy az ügyészség az egyetlen szerv, amely a megjelenés előtt kötelezően megkapja a megjelentetni kívánt könyveket. Ezt a javaslatot azonban Tomcsányi az ügyészek túlterheltségére hivatkozva elutasította. Pavlics Ottó kormánytitkár az országos horvát kormány képviselőjében jelezte, hogy a horvát–magyar kiegyezés értelmében „Horvát-Szlavón országokra vonatkozólag” is hasonló eljárást kell kialakítani, mert a könyvek vizsgálata a horvát autonóm

⁴ A Hadfelügyeleti Hivatal (Kriegsüberwachungsamt) a kivételes rendelkezések végrehajtását felügyelő osztrák főhatóság volt. 1914. július 27-én utasítással hozták létre. A magyarországi Hadfelügyeleti Bizottság osztrák társszerve volt.

⁵ Ez a megállapítás túlzás. Ld. az 1. lábjegyzetet.

⁶ Előjegyzési kivonat Fontosabb rendeletekről, határozványok és megállapodásokról. MNL OL, K43 3. cs. 878–882. fol. és MNL OL, K26 1165. cs. 1918 – IV. res. t. – 127. alsz.

ügyek közé tartozik. A feladatot ott a könyvek cenzúrázását végző bizottság végezné, így nincs más teendő, mint hogy a bizottságba katonai szakértőket is kell delegálni.⁷

Június végén osztrák–magyar delegáció utazott Németországba, hogy a helyszínen ismerkedjen meg a könyvkivitel szabályozásának német gyakorlatával.⁸ Az egy hetes (június 24–30.) németországi tanulmányúton Magyarországról részt vett többek között Melich János, a Nemzeti Múzeum osztályvezető igazgatója, valamint Barkóczy-Klopsch Béla m. kir. honvédezeres és Bornemissza István cs. és kir. tűzértörzskari százados.⁹ A németországi tanulmányút alkalmával Lipcsében tartott értekezleten Ausztria kilátásba helyezte, hogy a németországi eljárásnak megfelelő könyvkiviteli ellenőrzést létesít, a magyar delegáció is jelezte, hogy a kivített Magyarország szintén szigorúan ellenőrizni fogja. Megállapodás született arról, hogy 1917. július végéig Ausztriában és Magyarországon is létrehozzák a könyvkivített ellenőrző szervezetet. Olyan részletkérdésekben is megegyeztek, hogy ha például valamelyik ország egy kiadványt „piros”-nak minősít (vagyis forgalmazását nem engedélyezi), akkor azt a másik két ország is elfogadja. Megállapodtak továbbá abban is, hogy a Monarchia könyvkiviteli szervei saját karterőkeleapjaikat 10–10 példányban megküldik a lipcsei központnak, hogy az azokat a német katonai parancsnokságoknak továbbíthassa; német folyóiratoknak a Monarchiából való kivitele tilos; a megszállott ellenséges területek külföldnek tekintendők. Ha valamelyik könyv nemcsak Németországban, hanem egyidejűleg valahol máshol a Monarchiában is megjelenik (tehát kettő vagy több kiadóhelye is van), úgy a kiadó joga eldönteni, hogy kiviteli szándék esetén melyik ország hatóságához fordul.¹⁰

A budapesti és a zágrábi könyvkiviteli bizottságok felállítását a HFB készítette elő. Július 20-ai ülésén meghatározta a könyvkiviteli bizottságok felállításának részleteit. Ezek szerint könyvkiviteli bizottságokat állítanak fel Budapesten és Zágrábban. A bizottságok pecsétjükön Magyarország egyesített címerének lenyomatát használják. A budapesti bizottság elhelyezésére a Nemzeti Múzeum épületét javasolták. A budapesti és a zágrábi bizottságok az osztrák és német könyvkiviteli bizottságokkal szoros kapcsolatot tartanak fenn, a karterőkeleapokat kölcsönösen kicserélik. A budapesti és a zágrábi bizottságok jogalapja miniszterelnöki rendelet lesz. A zágrábi bizottság a magyar könyveknél – kétes esetekben – a budapesti Könyvkiviteli Bizottság véleményét kéri ki. A bizottságok feladata a semleges külföldre és a megszállt területekre menő könyvek ellenőrzése. Minden külföldre menő könyvről karterőkeleapot kell kiállítani. Tekintettel arra, hogy Magyarországon évente kb. 10.000 különböző könyv jelent meg, és ebből csak mintegy 50–100 cím ment külföldre, a HFB úgy látta, hogy felesleges az egészről karterőket készíteni, elég a kivitelre szántakról. Egyetértettek abban is,

⁷ MNL OL, K26 1165. cs. 1918 – IV. res. t. – 127. alsz.

⁸ MNL OL, K43 1. cs. 460–472. fol.

⁹ Jelentés az 1917. évi június hó 24–30-án tett németországi tanulmányútról. MNL OL, K43 1. cs. 477–488. fol.

¹⁰ Előjegyzési kivonat Fontosabb rendeletekről, határozványok és megállapodásokról. Barkóczy-Klopsch alezredes jelentésében kitért arra is, hogy a németek a Monarchia tekintetében következetesen csak Ausztriáról beszéltek, és alatta Magyarországot is értették. MNL OL, K43 3. cs. 880–881. fol.

hogy a Könyvkiviteli Bizottság felállítását Magyarországon nem annyira a hadviselés érdekei kívánják, hanem annak célja sokkal inkább a könyvkereskedelem megkönnyítése. A Könyvkiviteli Bizottság szervezetileg a miniszterelnökség alárendeltségében működik, hatásköre a külföldről behozott könyvek ellenőrzésére nem terjed ki, az továbbra is a miniszterelnökség egyik „expositurájának” marad a feladata. Az iroda és az ügykezelés költségei a honvédelmi tárcát terhelik. Magyarországról Ausztriába és Németországba a Könyvkiviteli Bizottság ellenőrzése nélkül lehet könyveket küldeni, ez alól kivételt képeznek azok, amelyek a postaforgalomból ki vannak zárva.

A posta és a vasút utasítást kapnak, hogy csak olyan küldeményeket, csomagokat és göngyölegeket vehetnek fel, amelyek a könyvkiviteli bizottságok pecsétjével, zárjával, valamint szállítási igazolvánnyal el vannak látva. A vidéken feladott küldeményeket a posta Budapestre, illetve Zágrábba irányítja.

A budapesti bizottság egy intéző bizottságból és egy irodából áll. A bizottság tagjai tiszteletdíjban nem részesülnek. Mivel Magyarországon előzetes cenzúra nincs, a Könyvkiviteli Bizottság a külföldre menő folyóiratokat, szaklapokat és magánszemélyek által feladott napilapokat is ellenőrzi. A magánszemélyek által a határon átvihető könyvcsomagokat a Könyvkiviteli Bizottság előzetesen lezárja és pecsétjével ellátja. A Könyvkiviteli Bizottság a saját felelősségére dönt, döntését a cenzurahivatalok nem bírálhatják felül.

A HFB személyi javaslatokat is tett: Dr. Fejérpataky Lászlót¹¹ elnöknek, Pilch Jenő¹² m. kir. honvédelezredest alelnöknek, könyvkereskedelmi szakértőnek Benkő Gyulát,¹³ a Katz J. (sic!) könyvkereskedő vállalat tulajdonosát, technikai szakértőnek Mikola Sándor¹⁴ főgimnáziumi tanárt (ő lett) vagy Edwi Illés Aladárt,¹⁵ irodalmi szakértőnek

¹¹ Fejérpataky László (1857–1923) történész, könyvtáros, levéltáros, egyetemi tanár, az MTA tagja, a Magyar Történelmi Társulat alelnöke. 1901 és 1915 között az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója, 1915-től 1920-ig a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, majd 1920-tól haláláig főigazgatója. Jelentős forráskiadói tevékenységet folytatott. Címertannal, kronológiával és pecsétannal is foglalkozott. 1910-től haláláig a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság elnöke. A történeti segéd tudományok egyik magyarországi megalapozója.

¹² Pilch Jenő (1872–1937) katonatiszt, hadtörténész, katonai szakíró, az MTA tagja (1918-tól levelező, 1935-től rendes tag). 1913-tól a Ludovika Akadémia tanára, illetve könyvtárának irányítója. 1920-tól a budapesti Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtárának igazgatója. A XX. századi magyar hadtörténet-tudományának egyik megújítója, a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztője, számos katonai, hadtörténeti és hadtudományi munka szerzője. Pilch Dezső festőművész bátyja.

¹³ Benkő Gyula (1854–?) könyvkereskedő és könyvkiadó. 1883-tól a Pallas könyvkiadó-hivatalának vezetője, 1892-től pedig a Franklin Társulat igazgatója. 1905-től a Grill-féle könyvkereskedés tulajdonosa. 1906-tól a 1919-ig a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesületének elnöke, majd örökös tiszteletbeli elnöke.

¹⁴ Mikola Sándor (1871–1945) fizikus, pedagógus, az MTA tagja. 1897-től 1935-ig a budapesti Fasori Evangélikus Gimnázium tanára, 1928-tól igazgatója. Pedagógiai tevékenysége jelentős, több neves, nemzetközileg is híres tudós tanára volt, így többek között Neumann Jánosnak és Wigner Jenőnek is. Nevét kísérleti eszközei közül az egyenes vonalú egyenletes mozgás bemutatására használt ún. Mikola-cső viseli.

¹⁵ Edwi Illés Aladár (1858–1927) gépészmérnök, egyetemi tanár. 1892-től 1917-ig a Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönyének szerkesztője.

Dr. Melich Jánost,¹⁶ a Nemzeti Múzeum osztályigazgatóját, jogi szakértőnek: Concha Gyöző¹⁷ (ő lett) vagy Illés József¹⁸ egyetemi tanárokat, katonai szakértőnek pedig Bornemissza István¹⁹ tüzértörzskari századost javasolta.²⁰

A HFB ülésén megfogalmazottakból a honvédelmi minisztérium készített előterjesztést, amelyet a minisztertanács elfogadott.²¹

2. A Könyvkiviteli Bizottság működése

A budapesti és a zágrábi bizottságok jogkörét az 5.700/1917. évi (1917. VIII. 28.) miniszterelnöki rendelet (ld. a *Függelék* 1. sz. Mellékletét.), illetve Horvát-Szlavon-Dalmátországek bánjának 1917. évi szeptember 1-jén 3903/Eln. sz. a kelt Rendelete²² határozták meg. A budapesti Könyvkiviteli Bizottság működését a kereskedelemügyi miniszter 59.954/1917. és a pénzügyminiszter 18.152/1917. számú rendeletei is érintették.²³

Az előterjesztésnek megfelelően a miniszterelnök a budapesti Könyvkiviteli Bizottság elnökévé dr. Fejérpataky László egyetemi tanárt, az MTA tagját, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóját nevezte ki. Az új szerv a Nemzeti Múzeum épületében kapott helyet. A tervek szerint a bécsi, a budapesti²⁴ és a zágrábi könyvkiviteli bizottságok

¹⁶ Melich János (1872–1963) nyelvész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1919 és 1922 között az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója, 1943 és 1947 között az MTA főkönyvtárnoka volt. Legjelentősebb etimológiai munkássága, lerakta a magyar településtörténeti filológia alapjait, és Gombocz Zoltánnal egyetemben előkészítette a Magyar etimológiai szótár kiadását. A Könyvkiviteli Bizottságban végzett tevékenységéért miniszterelnöki elismerésben részesült. Szórs Zoltán Oszkár: Az Országos Széchényi Könyvtár első világháborús hősi halottja: dr. Hupka Ödön. *Lymbus*, 2011. 450.

¹⁷ Concha Gyöző (1846–1933) jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja. A századfordulót megelőző és követő évtizedekben a politika és alkotmányelmélet konzervatív felfogású művelőjeként eszméi hosszú ideig befolyásolták a hivatalos jogi felfogást.

¹⁸ Illés József (1871–1944) jogász, jogtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja, politikus. 1913-ban ítélőtáblai bírónak nevezték ki, ezzel egyidejűleg a huszti választókerület munkapárti mandátumával bekerült a képviselőházba. A pozitívista jogtörténeti kutatások egyik utolsó jelentős alakja.

¹⁹ Miután őt a harctérre vezényelték, helyét a Bizottságban Farkas Jenő vezérkari alezredes vette át. MNL OL, K43 2. cs. 803. alsz. 564–565. fol.

²⁰ Kivonat a hadfelügyeleti bizottság 1917. VII. 20-án tartott ülésén felvett jegyzőkönyvből. MNL OL, K43 1. cs. 494–509. fol. és MNL OL, K43 3. cs. 881–882. fol. Előjegyzési kivonat fontosabb rendeletekről, határozványok és megállapodásokról. MNL OL, K43 3. cs. 878–882. fol. Előterjesztés a Minisztertanácsához (a M. Kir. honvédelmi minisztertől). MNL OL, K43 1. cs. 523–528. fol.

²¹ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1917. augusztus 19. 6. pont. MNL OL, K27.

²² MNL OL, K26 1165. cs. 1918 – IV. res. t. – 127. alsz. 141. fol.

²³ A rendeletekre *A Budapesti Könyvkiviteli Bizottság Szervezete és Ügyrendje* 12. pontjában (ld. *Függelék* 2. sz. Mellékletét) és a Könyvkiviteli Bizottság levéltárban őrzött dokumentumaiban történik hivatkozás (MNL OL, K43 2. cs.). A rendeletek azonban sem a *Magyarországi Rendeletek Tárában*, sem a közlönyökben nem találhatóak.

²⁴ A Könyvkiviteli Bizottság az új helyzetről a *Corvina (A Magyar Könyvkereskedők Közlönye)* 1917. szeptember 10-ei számában megjelentetett hivatalos közleményben tájékoztatta a Magyarországi Könyvkereskedők Egyesületét, ennek megfelelően kérve a könyvkiadók és könyvkereskedők sürgős értesítését. 1–2.

egyaránt 1917. szeptember 1-jén kezdték volna meg tevékenységüket. A zágrábi hivatal azonban csak szeptember 10-étől működött.²⁵

A Könyvkviviteli Bizottság fennmaradt egyik dokumentumában hivatkozás található egy 1917. október 5-én hatályba lépett rendeletre (sic!), amely megszüntette a Német Birodalomból az Osztrák-Magyar Monarchiába való könyvbehozatal korlátozását. Ennek ellenére sok kiadó még ezután is behozatali engedélyért folyamodott, nem ismerve az új helyzetet, amely szerint könyvkereskedés szempontjából Németország és Ausztria-Magyarország egységes belső piacot képeznek.²⁶

A Könyvkviviteli Bizottság ügyrendje (ld. a *Függelék* 2. Mellékletét) leszögezte, hogy különös figyelmet kell fordítani az 1914. január 1-je óta kiadott sajtótermékekre, és azok esetében, amelyek évszám nélkül jelentek meg, ügyelni kell arra, nem nyomtak-e rá később 1914 előtti évszámot. Kivált azok a sajtótermékek estek beható vizsgálat alá, amelyek katonai, hadi gazdasági, technikai, vegytani, földrajzi, földtani, közgazdasági, közlélemezési, orvosi, statisztikai vagy politikai tárgyakat érintettek. Az 1914 előtt megjelent sajtótermékeket különösen akkor vizsgálta a Bizottság, „ha azok vegytani vagy technikai tárgyúak, térképeket tartalmaznak, katonai egyenruházatról vagy szolgálati szabályzatokról szólnak”.

A zeneművek és a kiadóhivatalok által feladott napilapok mellett megvizsgálás nélkül lehetett külföldre továbbítani a németországi hírlapokat, valamint az ausztriai hírlapokat és az ausztriai időszaki sajtótermékeket is, tekintettel az Ausztriában fennálló előzetes cenzúrára. Ellenben németországi folyóiratok kivitele, tekintet nélkül tartalmukra, nem volt engedélyezhető.

Azokat a sajtótermékeket, amelyek a németországi, a bécsi vagy a zágrábi társszervek vizsgálatán már átestek, a budapesti Könyvkviviteli Bizottság már nem vizsgálta. Az országba külföldről bejövő könyvek cenzúrája továbbra is a miniszterelnökség arra felállított osztályának feladata maradt.

A Könyvkviviteli Bizottság elnökét és polgári tagjait a m. kir. miniszterelnök, alelnökét és katonai tagjait pedig a m. kir. honvédelmi miniszter nevezte ki.

A Könyvkviviteli Bizottság egy intéző bizottságból és egy irodából állt. Mindkettőnek vezetője a bizottság elnöke. Az irodát közvetlenül az erre a célra kirendelt tiszt vezette.

A kivitelre beküldött sajtótermékeket véleményadás végett az elnök osztotta ki az intéző bizottság tagjai egyikének, vagy szükség esetén a bizottságon kívül álló szakértőnek. A vélemény elfogadása felől az elnök döntött.

A Könyvkviviteli Bizottság irodájának személyzete 4 főből állt: 1 fő tényleges tisztből, aki az irodát vezette, 1 fő segédtisztből, 1 gépirónóból és 1 szolgából (ld. *A könyvkviviteli bizottság irodájának belső ügyrendjét.* – *Függelék* 3. Melléklet). Az iroda veze-

²⁵ A HFB nemtetszését fejezte ki a tekintetben, hogy a zágrábi bizottság a megállapodástól eltérően csak szeptember 10-én fogja működését megkezdeni. Kivonat a hadifelügyeleti bizottság 1917. évi szeptember hó 5-iki ülésének jegyzőkönyvéből. MNL OL, K26 1165. cs. 1918 – IV. res. t. – 127. alsz.

²⁶ MNL OL, K43. 1. cs. 789–790. fol. Ilyen tartalmú rendelet sem a *Magyarországi Rendeletek Tárában*, sem a közlönyökben nem található.

tését Göllner Oszkár m. kir. honvédalezredes látta el, az iroda segédtisztje dr. Bártfai Szabó László m. kir. népfelkelő hadnagy volt.²⁷

A Könyvkviteli Bizottság a könyvkvitel érdekében állandó érintkezést tartott fenn a németországi, a bécsi és a zágrábi társszervekkel, és az azok területén megjelent sajtótermékekkel kapcsolatos eljárás tárgyában a tőlük kapott értesülések figyelembevételével határozott.

A németországi, bécsi és zágrábi könyvkviteli szervekkel való állandó kapcsolatnak legfontosabb eszköze az elbírálás alá került sajtótermékekről készült könyvcímeknek a besorolása (kartotéka), egymással való közlése és kicserélése volt. Ezenkívül időnként konferenciákat is tartottak egyes időközben felmerült problémák kezelésének megvitatására.

A német társszerv (Zentral-Registatur zur Überwachung des deutschen Buchhandels und Bücherausfuhr) számos alkalommal küldött „Titkos” megjelöléssel tájékoztatást arról, hogy az ellenséges hírszolgálat, mely nyomtatványokat igyekszik megszerezni, és ezért ezek szabad terjesztésének megtiltását kérte. Ilyen volt többek között a *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich* [A Német Birodalom statisztikai évkönyve] (Verlag Puttkamer & Mühlbrecht, Berlin); Baumgarten: *Das Echo der alldeutschen Bewegung in Amerika* [Az össznémet mozgalom visszhangja Amerikában] (Verlag Diederichs, Jena), illetve általánosan a németországi sztrájkokról, munkásmozgalomról és annak követeléseiről szóló nyomtatványok. A német szerv a következő munkáknak úgy szintén megtiltotta a kivitelét: *Allgemeiner Handatlas* [Általános Kézi Atlasz]; *Dokumente des Fortschritts* [A haladás dokumentumai]; *Die Haussklaverei in Ostafrika* [A Házi rabszolgaság Kelet-Afrikában]; *Die wirtschaftliche Bedeutung Ostasiens* [Kelet-Ázsia gazdasági jelentősége].²⁸

Szurmay Sándor honvédelmi miniszter kiemelte, hogy a Bizottság működésének köszönhető, hogy sikerült megakadályozni a *Szabad Szó* című hetilap azon számának külföldre jutását, amely rajzot közölt az új magyar aknavető gépről.²⁹

2.1. Egyedi ügyek

Jászi Oszkár, aki ez idő tájt a *Huszadik Század* című folyóirat szerkesztője volt, még 1917. november 13-ai levelében is aziránt érdeklődött: „minthogy a Huszadik Századot az ügyészség soha be nem tiltotta, sem meg nem intette, tisztelettel kérem, szíveskedjenek velünk tudatni, hogy a szóban forgó postai korlátozás minő rendeleten alapszik”. A folyóiratnak a semleges külföldre irányított számai ugyanis „egy idő óta” a következő jelzéssel érkeztek vissza: „Ki nem vihető, feladónak vissza.” A Könyvkviteli Bizottság tájékoztatta Jászit, hogy a Bizottság az 1917. augusztus 28-ai 5.700/1917. M. E. számú rendelet alapján működik.³⁰ Ezután a Társadalomtudományi Társaság nevé-

²⁷ MNL OL, K43 2. cs. 803. alsz. 564–565. fol.

²⁸ MNL OL, K43 3. cs. 898–949. fol.

²⁹ Surmay honvédelmi miniszter a cs. és kir. katonai parancsnokságnak, 1917. október 5. MNL OL, K26 1108. cs. IV. res. t. 6563/res./1917.

³⁰ MNL OL, K43 1. cs. 759–761. fol.

ben Szabó Ervin fordult levélben a Bizottsághoz (1918. január 12.), amelyben jelezte, hogy a visszaküldés formai okait ismerik, és azután tájékozódott, van-e módjuk arra, hogy a kiváltó okot elhárítsák. A Társadalomtudományi Társaság tagjai a tagdíj fejében ugyanis megkapják a folyóiratot, és közülük többen a semleges külföldön, valamint Bulgáriában és Törökországban tartózkodnak. A Bizottság újabb válaszában – konkrét indok nélkül – a hadiérdekekre való hivatkozással indokolta, hogy a folyóirat Németországon kívül máshova nem vihető ki.³¹

A Bizottság igénybe vette szakértők munkáját is, ha úgy ítélte meg, hogy szakvéleményre van szüksége a kivitelt engedélyező vagy megtiltó döntés meghozásához. Mand Lipót *Die Habsburger und die serbische Frage* [A Habsburgok és a szerb kérdés] című művének elbírálásánál a Bizottság jogi szakértőjének, Concha Győzőnek a szakvéleményét kérte ki. Concha szakvéleményében (1918. február 15.) megállapította: „A fennálló közjoggal nem sokat bajlódik a szerző, azzal ellentétben állítja fel tervezetét. Szerbiának, a politikai gyilkosság államának megsemmisítése, a délszlávok egyesítése a Monarchia érdekében a balkáni egyensúly biztosítására képezik főgondját, melybe sem a magyar közjogot, sem a magyar állam érdekét be sem veszi. Közjogilag nemcsak aggályos, hanem közjogellenes. Politikailag, mint a jövő belpolitika tervezete, jelenleg nem időszerű”. A szakvéleményt a Bizottság felterjesztette a miniszterelnök elé. A döntés nem ismert, de aligha kétséges, hogy a könyv kivitelt nem engedélyezték.³²

Egy héber nyelvű sajtótermék elbírálásánál a Bizottságnak nem volt héber szakértője, ezért a HFB-hez fordult. A kérelmező a beadvány után egy hónappal, 1918. március 2-án levélben sürgette a kiviteli engedélyről szóló döntést. Azt követően néhány nap múlva érkezett meg a Könyvkiviteli Bizottsághoz a belügyminisztérium válasza. A felkért szakértő szerint a héber nyelvű lap „a központi hatalmak lelkes híve”, és így külföldi terjesztése ellen kifogás nem merül fel.³³

2.2. Illetékességi súrlódások

A Bizottság elnöke 1918. június 29-án a miniszterelnökhöz címzett jelentésében arról panaszkodott, hogy a postahivatal egyes esetekben akadályozta a németországi társ-szervtől érkező kartotékalap-küldemények zavartalan eljutását a budapesti Könyvkiviteli Bizottsághoz. Ezen küldeményeket október második felében a fővármhivatal kirendeltsége a 70. számú postán felbontotta, elvámolta és a Bizottsághoz csak több napi késedelem után jutottak el. Ekkor a Bizottság arra hivatkozva, hogy „a postaküldemény a legbizalmasabb természetű, s minthogy az hadiérdekű” az említett postakirendeltséget arra kérte, a jövőben mellőzze a Bizottság címére külföldről érkező küldemények felbontását és vámilletékkal való megterhelését. A megkeresésre ugyan válasz nem érkezett, de attól kezdve a Bizottság a kartotéka-küldeményeket késedelem nélkül és „vámmentes” jelzéssel megkapta. Júniusban azonban egyes külföldről érkező küldemények ismételten csak néhány napi késedelemmel, a felbontásra utaló jelekkel,

³¹ Uo. 300. alsz. 1216–1218. fol.

³² Uo. 355. alsz. 1326–1329. fol.

³³ MNL OL, K43 2. cs. 409. alsz. 15–16. fol., 148–149., 484. alsz. 166. fol.

„megvámoltatott” jelzéssel jutottak a Bizottság hivatalához. Miután a Bizottság ez ügyben telefonon kereste meg a fővámhivatalt, de a megkeresés eredménytelen maradt, a miniszterelnökhöz és egyúttal a pénzügyminiszterhez fordult a helyzet orvoslása érdekében, jelezve, hogy a felbontott küldemények tartalma „szigorúan bizalmas”, „a Könyvkiviteli Bizottság annak más közeg által előzetesen történt felbontásából kifolyólag, a küldemény teljességéért, a késedelmes beérkezésből esetleg felmerülő hátrányért és a hivatalos titok megőrzéséért felelősséget nem vállalhat”. Az üggyel a HFB is foglalkozott 1918. július 5-ei ülésén.³⁴

Egyéb iratok nem állnak rendelkezésre, hogy az incidens kapcsán konkrétan milyen intézkedések történtek, és azok milyen eredménnyel jártak. Feltehető, hogy ezek az esetek a vámtisztviselők figyelmetlenségéből adódtak, s csak szórványosan fordultak elő.

2.3. A budapesti Könyvkiviteli Bizottság beszámolóí

A Könyvkiviteli Bizottság működéséről kezdetben havonta, később negyedévente jelentésben számolt be a miniszterelnöknek. Mivel nem volt túl sok elbírálandó ügy, feltehetően szükségtelennek mutatkozott a rövidebb időszakokénti beszámoló.

Az első hónapban az iktatókönyv szerint 82 ügy került a Bizottság, illetve az Iroda elé. Ebből 36 esetet tett ki a lipcei, bécsi és zágrábi társszervekkel való érintkezés. A magyarországi könyvárusoktól, továbbá a lipcei és a bécsi szervektől érkezett 19 csomagban összesen 76 darab nyomdaterméket kellett elbírálni. A posta révén 14 ajánlott és egyszerű küldemény érkezett, összesen 54 darab könyvvel. Zsákposta útján 2.437 darab elbírálandó sajtótermék került a Bizottság elé. Egy napra 122 sajtótermék és postai küldemény elintézése jutott (szeptember 10-étől számítva, amikor a Bizottság ténylegesen megkezdhette működését). 2.473 darab sajtótermék kivitelét engedélyezte a Bizottság, 96 darab esetben nem adta meg az engedélyt. Az elbírált nyomtatványokról 63 cédula készült, amelyekből 1–1 példányt kaptak a társszervek is.³⁵

A második hónapban 54 bejegyzés került az iktatókönyvbe. Ebből 28 esetben a lipcei, a bécsi és a zágrábi könyvkiviteli szervekkel való érintkezésről volt szó. A magyar könyvkereskedőktől 65 csomagban összesen 1.417 megvizsgálandó sajtótermék érkezett a Bizottsághoz. A posta közvetítésével 31 zsákban (levélzárlat) és 17 ajánlott küldeményben 3.682 darab nyomtatvány került a Bizottság elé. Az összeforgalom tehát 5.099 darabot tett ki. 4.679 darab megkapta az engedélyt a külföldre vitelhez, 222 darabot „nem kivihetőnek” minősítettek, más szervekhez továbbítottak 198 darabot. Egy nap tehát átlagban 164 darab sajtótermékről kellett dönteni. Az elbírált sajtótermékekről 180 fehér, és 16 sárga cédula készült. A Bizottság ezenkívül foglalkozott a Dél-Kelet Kiadó és Könyvkereskedő Rt. által Szófiában alapítandó könyvkereskedés ügyével. Ennek során 4.639 magyar és németországi sajtótermék kivitelét engedélyezte.³⁶

³⁴ MNL OL, K26 1165. cs. 1918 – IV. res. t. – 127. alsz.

³⁵ Fejérpataky László, Könyvkiviteli Bizottság elnökének jelentése Wekerle Sándor miniszterelnöknek. 1917. október 5-én. Uo.

³⁶ Fejérpataky László, Könyvkiviteli Bizottság elnökének jelentése Wekerle Sándor miniszterelnöknek. 1917. november 2-án. Uo. (3276).

Az első negyedévben a Bizottság 11.192 darab sajtótermék kivitelét bírálta el. Ennek zömét a külföldre irányított folyóiratok és magánszemélyek küldeményei tették ki: összesen 9.539 darab sajtótermékkel. A maradékot pedig a magyarországi könyvkereskedők által bemutatott 98 csomagba foglalt 1.653 darab sajtótermék adta. A bizottság külföldre vihetőnek minősített 10.335 darabot, külföldre ki nem vihetőnek pedig 422 darabot. Illetékes elintézés céljából más szervekhez (cs. és kir. cenzúrahivatalnak, a Vöröskereszt Egyesület Hadifoglyokat Gyámolóító Osztályának, más könyvkiviteli hivataloknak) irányított át 435 darabot. Egy-egy munkanapra tehát 162 darab sajtótermék kivihetőségének elbírálása esett. Az elbírált sajtótermékekről 451 fehér (kivihető), 72 sárga (ki nem vihető) és 5 vörös (terjesztésre, kivitelre tilos) karton készült, melyeknek másolatát budapesti Könyvkiviteli Bizottság a lipcei, a bécsi és a zágrábi könyvkiviteli szerveknek elküldte. Ismételten feladatot jelentett a Dél-Kelet Kiadó és Könyvkereskedő Rt. Szófiában alapított könyvkereskedése. A Bizottság helyszínre való kiszállás útján és a lipcei szervvel való közvetlen érintkezés révén többször eljár, és összesen 7.804 darab magyar és németországi sajtótermék kivitelét engedélyezte.³⁷

Az első félévre vonatkozó jelentés szerint az összforgalom 20.375 darab sajtótermék volt. Ebből a Bizottság külföldre kivihetőnek minősített 18.912 darabot. Ki nem vihetőnek 609 darab sajtóterméket, míg 854 darabot az elbírálásra illetékes egyéb hivatalokhoz juttatott. Egy-egy munkanapra 130 darab sajtótermék elbírálása esett. Az első félévben 906 cím (különböző mű) került a Bizottság elé, melyekről 728 fehér, 86 sárga és 4 vörös színű kartonlapot állított ki.³⁸

Az éves jelentés alapján (1918. szept. 28-cal bezárólag) az összforgalom 45.206 darab megvizsgált művet tett ki. Az elbírált darabok közül a Bizottság kivihetőnek minősített 42.628 darabot (94%), ki nem vihetőnek 732 darabot (1,5%), más bíráló szervekhez átküldött 1.846 darabot. Egy-egy munkanapra tehát 123 darab esett. Az év folyamán összesen 1.283 [1.288?] címet vizsgált meg, ebből 1178 cím fehér, 106 sárga és 4 cím vörös nyilvántartó lapot (kartotéka) kapott. Arról is tájékoztatott a jelentés, hogy a kivitelre szánt sajtótermékek túlnyomó részét zömében a szépirodalom, illetve újságok, szaklapok és folyóiratok egyes számai tették ki. Megnyugvással állapította meg a Bizottság, hogy visszaélést, tilos közlemények becsmepészésére vagy megtévesztésre tett kísérletet egy évi működése alatt nem tapasztalt.

Az egyes országok könyvkiviteli szervei által megvizsgált sajtóorgánumok mennyiségének összehasonlítására ad lehetőséget a jelentés azon része, amely arról szól, hogy a társhatóságoktól érkezett kartotéklapok hány fiókot töltenek meg. Eszerint: a Németországiak 70, a bécsi Buchausfuhrstelle lapjait 10, a zágrábi hatóság lapjait 5 fiókban őrizték betűrendben. A magyarországi nyomtatványokról készült kartotéklapok ugyancsak 5 fiókot töltek meg.³⁹

³⁷ Fejérpataky László, Könyvkiviteli Bizottság elnökének jelentése Wekerle Sándor miniszterelnöknek. 1917. december 11-én. Uo. (3276). és MNL OL, K43 1. cs. 220/I., 1087–1090. fol. Negyedévi működésről összefoglaló jelentés (kézzel írva).

³⁸ Fejérpataky László, Könyvkiviteli Bizottság elnökének jelentése Wekerle Sándor miniszterelnöknek. 1918. március 12-én. MNL OL, K26 1165. cs. 1918 – IV. res. t. – 127. alsz.

³⁹ Fejérpataky László, Könyvkiviteli Bizottság elnökének jelentése Wekerle Sándor miniszterelnöknek. 1918. szeptember 28-án. Uo. és MNL OL, K43 2. cs. 803. alsz. 564–565. fol.

2.4. A könyvkiviteli bizottságok konferenciái

A könyvkiviteli bizottságok küldöttjei 1917. december 3–4-én Budapesten ülészetek. A konferencia célja az volt, hogy az egységes működés érdekében tisztázzák a vitás kérdéseket. A magyar fél szerette volna elérni, hogy Bulgáriába és Törökországba a könyvkivitel könnyebbé váljon. Ezt azzal indokolta, hogy a Balkán és az Orient kérdéseivel foglalkozó nyomtatványok a központi hatalmak érdekeinek megfelelő propaganda céljait szolgálják. A német fél azonban elzárkózott a javaslattól, mert nem kívánta a fennálló rendszer „fellazítását”, attól tartott, hogy az ilyen kiadványok az északi és nyugati államokba kerülnek. Végül abban állapodtak meg, hogy ezen a téren a cenzúrát, – amennyire lehet – mérsékelten alkalmazzák, és a könyveknek a Balkánra való kiviteléről mindig a leginkább kompetens könyvkiviteli bizottságnak a véleményét kell mérvadónak tekinteni.

Számos kérdés az ellenőrzés technikai részleteit érintette. Tisztázták – amiről az elején tulajdonképpen már megállapodtak –, hogy az egyik ország könyvkiviteli bizottsága a saját országa érdekében szigoríthat a másik ország hatósága által valamely nyomtatvány forgalmazására vonatkozó besorolásán. Továbbra is érvényben hagyták azonban azt a megállapodást, hogy németországi folyóiratokat Magyarországról nem lehet külföldre vinni.

A német résztvevők tájékoztattak arról is, hogy az utóbbi időben a technikai és vegytani tárgyú nyomtatványok iránt Anglia részéről igen nagy kereslet mutatkozik, ezért felvetették, hogy az ilyen tartalmú nyomtatványok kivitelét tiltsák meg. Tekintettel azonban az ebbe a kategóriába eső kiadványok nagy számára, a résztvevők a teljes tiltást kivihetetlennek ítélték. Megállapodtak azonban abban, hogy ezen a téren a könyvkiviteli bizottságok a cenzúrát szigorúbban alkalmazzák.

Úgy látszik, nem volt egyértelmű mindegyik érdekelt számára, hogy a könyvkiviteli bizottságok csak a nyomdatermékek kivitelével foglalkoznak, azok behozatalával viszont nem. Ugyancsak tisztázásra szorult, hogy az ellenséges megszállott területekre menő sajtótermékek ellenőrzése a könyvkiviteli szervek hatáskörébe tartozik, az ezen területekre való behozatal engedélyezése vagy eltiltása viszont már az illető terület kormányzatának a kompetenciája.⁴⁰

A könyvkiviteli bizottságok 1918. február 20–21-én Lipcsében tartottak újabb konferenciát. A német könyvkereskedelem képviselői a tudományos folyóiratokra vonatkozó kiviteli korlátozások leépítését szerették volna elérni. A külföld részesedése ugyanis a 70 millió márkás leélt kereskedelmi forgalomban mintegy 50%-ot tett ki. A katonai vezetés óvatosságra intett annak megítélésében, mely nyomtatványok külföldre való kivitelét lehet kár nélkül engedélyezni, tekintettel arra, hogy a német tudományos irodalom iránti kereslet az ellenséges külföld részéről rendkívül nagy. A könyvkereskedők azt is kifogásolták, hogy a külföldi szállítási tilalom alatt álló könyvek esetében csak annyit közölhetnek a megrendelővel, hogy nem szállítható, a tiltásról nem adhat-

⁴⁰ Protokoll der Konferenz der Buchausfuhrorgane Deutschlands, Österreichs, Kroatien-Slavoniens und Ungarns. Gehalten in Budapest, am 3. u. 4. Dezember 1917. MNL OL, K 26 1165. cs. 1918 – IV. res. t. – 127. alsz., MNL OL, K43. 1. cs. 209. alsz. 865–877. fol. és MNL OL, K43 3. cs. 886–887. fol.

nak tájékoztatást. Ez az eljárás pedig az ügyfelek ismételt érdeklődése miatt megnehezíti ügymenetüket. A katonai képviselők hangsúlyozták, hogy ettől a gyakorlattól nem lehet eltérni, nehogy ezáltal az ellenséges hírszolgálatok figyelmét felhívják a kiviteli tilalommal sújtott könyvekre.

A konferenciáról készült jelentés alapján elmondható, hogy főleg technikai kérdésekről volt szó. Úgy tűnik, hogy elsősorban a meglehetősen kiterjedt németországi szabályozás volt terítéken, amely az ottani szereplőknek sem tűnhetett mindig egyértelműnek. A műszaki rajzok esetében például Ausztria-Magyarország irányában is szükséges volt különleges kiviteli engedély egy 1917. december 19-ei rendelet értelmében. Arról is szó volt, hogy mivel az újságkiadók csomagküldeményeit nem ellenőrizték, ezért az ezen az úton folytatott kémiszolgálat megakadályozása céljából újabb intézkedések válhatnak szükségessé.⁴¹

2.5. A Bizottság megszűnése

1918. november 3-án a Bizottság elnöke Károlyi Mihály miniszterelnöknek jelentette, hogy mivel „a politikai és a hadi helyzet teljes megváltozásával e bizottság szervezete és ügyrendje idejét múlta, s így annak további működése jelen szervezetében céltalan” működését további felsőbb intézkedésig felfüggeszti. Kérte a miniszterelnöktől a Könyvkviteli Bizottság feloszlását.⁴² A feloszlásról a miniszterelnökség 1918. december 5-én értesítette Fejérpatakyt, egyúttal a bizottság elnökének és a bizottság többi tagjának „feladatuk teljesítése körül önzetlenül kifejtett buzgó közreműködésükért” a miniszterelnök köszönetet mondott, és „teljes elismerését” fejezte ki.⁴³

3. Kitekintés – Könyvküldés hadifoglyoknak

Nem tartozott a Könyvkviteli Bizottság illetékességébe a hadifoglyoknak külföldre küldött könyvküldemények engedélyezése. A kereskedelemügyi miniszter 65.030/1917. sz. rendelete (1917. IX. 17.) értelmében az Oroszországban és Olaszországban hadifogságban levőknek a magyar szentkorona országaiból könyveket csak a Vöröskereszt Hadifoglyokat Gyámolító Bizottságán keresztül lehetett küldeni. Ezen Bizottság vette fel a megrendeléseket az eljuttatni kívánt könyvekre, majd gondoskodott azok beszerzéséről és a rendeltetési helyre juttatásukról. Megkeresésre a hadifoglyok hozzátartozóit felkutatta, és a könyvkéréseket azokhoz eljuttatta. Ha a hozzátartozókat nem találta meg, vagy ha azok szegények voltak, a rendelkezésre álló alapból ajándékkönyveket küldött. Azokba a hadifogolytáborokba, ahol nagyszámú magyar katona volt, szépirodalmi és tudományos művekből, valamint tankönyvekből álló könyvtárakat küldött. Szervezte továbbá a fogolytábor-parancsnokságok útján a

⁴¹ MNL OL, K43 2. cs. 444. alsz. 63–70. fol. és MNL OL, K43 3. cs. 888. fol.

⁴² Fejérpataky László levele Károlyi Mihály miniszterelnöknek, 1918. november 3. MNL OL, K26 1165. cs. 1918 – IV. res. t. – 127. alsz. és MNL OL, K43 2. cs. 881. alsz. 664–665. fol.

⁴³ MNL OL, K26 1165. cs. 1918 – IV. res. t. – 127. alsz. és MNL OL, K43 2. cs. 888. alsz. 670–672. fol. A kormányfői döntésről a Pesti Hírlap is tájékoztatta olvasóit. *Pesti Hírlap*, 1918 december 7., 8.

magyarországi hadifoglyok könyvkéréseinek teljesítését. Végezte a Dániában és Norvégiában ápolásra elhelyezett hadifoglyok részére küldendő napilapok, újságok cenzúráját és azok továbbítását.

A hadifoglyoknak küldendő könyveket a hadügyminisztériumból kiküldött tiszt cenzúrázta. Nem lehetett általában politikai tartalmú könyveket, illetve olyan kiadványokat küldeni, amelyeknek az ellenség a hadviselés szempontjából hasznát vehette volna (például: képes folyóiratok, napilapok, naptárak, könyvmatos, gépírásos jegyzetek, az 1913 után megjelent könyvek).⁴⁴

*

A Könyvkiviteli Bizottság az első világháború utolsó esztendejében a magyarországi sajtóellenőrzés sajátos szerve volt. Sajtótermékeket – bizonyos kivételekkel – csak ezen szerv engedélyével lehetett külföldre vinni. A külföldre kivitt magyarországi sajtótermékek mennyisége nem indokolta önmagában, hogy ezzel a feladattal külön hatóság foglalkozzék. A Német Birodalom, Ausztria, Magyarország és Horvátország „könyvkiviteli bizottságainak” felállítására azért került sor, hogy a központi hatalmak a sajtótermékek külföldre vitelének engedélyezését azonos szabályok szerint végezzék, és így sajtótermékek szempontjából egymás területét belföldnek tekinthessék.

Függelék

1. Melléklet

A m. kir. minisztérium 1917. évi 5.700. M. E. res. számú rendelete
*sajtótermékek kivitelének ellenőrzéséről.*⁴⁵

A magyar királyi minisztérium a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvényes rendelkezések alapján a következőket rendeli:

1. §.

A magyar szent korona országainak területéről – a 2. §-ban felsorolt kivételektől eltekintve – sajtótermékeket kivinni vagy külföldi rendeltetéssel postai csomagban, vagy vasúton, hajón feladni csak akkor lehet, ha a budapesti vagy zagrebi könyvkiviteli bizottság engedélyezi.

⁴⁴ MNL OL, K43 1. cs. 810–811. fol.

⁴⁵ *Magyarországi Rendeletek Tára*. Kiadja a Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1917. 1586–1587.

Ilyen sajtótermékeket tehát a szállítólevéllel, illetőleg a fuvarlevéllel együtt előzetesen be kell mutatni a könyvkiviteli bizottságnak, és pedig a Horvát-Szlavónországokban feladásra kerülőket a zagrebi, a többieket a budapesti bizottságnak.

A könyvkiviteli bizottság a kivitel engedélyezését az illető sajtótermékekre rányomott pecséttel, vagy a sajtótermékeket tartalmazó burkolatra, göngyöltre alkalmazott csomagzárral és ezenfelül postai csomagoknál a szállítólevélre rányomott pecséttel, vasúton vagy hajón feladandó csomagoknál szállítási igazolvánnyal tanúsítja.

A pecsét a magyar szent korona országainak lombdíszes egyesített címerét ábrázolja a következő körirattal: – »Könyvkiviteli bizottság – Budapest, illetőleg »Povjerenstvo za izvoz knjiga – Zagreb«.

Levélpostán (keresztkötésben) külföldre sajtótermékeket előzetes bemutatás nélkül is fel lehet adni.

Ilyen levélpostai küldeményeket a posta hivatalból továbbít a budapesti vagy a zagrebi könyvkiviteli bizottsághoz a szerint, hogy a küldemény Horvát-Szlavónországokban vagy az állam területén egyebütt került feladásra. A bizottság, vagy engedélyezi az ilyen küldemények továbbítását pecsétjének alkalmazásával, vagy pedig azokat feladási helyükre visszaküldeti.

2. §.

Az 1. §. rendelkezései nem terjednek ki a zeneművekre és a kiadóhivatalok által feladott napilapokra. Ezek a sajtótermékek tehát bárhová szabadon kivihetők, és postán vagy vasúton feladhatók.

Nem terjednek ki továbbá az említett rendelkezések a Boszniába és Hercegovinába, Ausztriába és a Németbirodalomba kiviendő vagy oda küldendő sajtótermékekre sem. Az említett tartományokba és országokba tehát bármilyen sajtóterméket szabadon ki lehet vinni, és az oda címzett sajtótermékeket postán és vasúton a könyvkiviteli bizottság előzetes engedélye nélkül is fel lehet adni.

3. §.

Ez a rendelet 1917. évi szeptember hó 1-ső napján lép életbe, amely napon a könyvkiviteli bizottságok is megkezdik működésüket (Budapesten: VIII, Mehmed szultán-út 14–16., Zagrebben: Vodnikova ulica br. 1.). Szervezésük, valamint a jelen rendelet végrehajtása céljából szükséges egyéb intézkedéseket a miniszterelnök, az érdekelt szakminiszterek és a bán egyidejűleg már megtették.

Budapesten, 1917. évi augusztus hó 28-án.

Wekerle Sándor s. k.
m. kir. miniszterelnök.

2. Melléklet

A budapesti Könyvkiviteli Bizottság Szervezete és Ügyrendje⁴⁶

A., Általános határozmányok

1.

A magyar királyi minisztériumnak 5.700/1917. M. E. res. szám alatt a sajtótermékek kivitelének ellenőrzése tárgyában kiadott rendeletével Budapesten létesített könyvkiviteli bizottság a könyvkereskedelmi és hadi érdekek megóvása tekintetében a Németországgal és Ausztriával megelőzőleg történt megállapodás szerint jár el.

Az idézett kormányrendelet értelmében Bosznián és Hercegovinán, Ausztrián és a német birodalmon kívül eső külföldi, valamint hadilag megszállott területekre sajtótermékeket kiszállítani csak a bizottság engedélyével lehet. Tábori- és csak számmal jelzett hadtáppostahivatalokhoz címzett sajtótermékek szabadon szállíthatók; ha azonban a hadtáppostai küldemények címzésében a rendeltetési hely is ki van téve, azok kivitelének engedélyezése felől a bizottság dönt. Ellenséges fogolytáborokban lévő hadifoglyok részére szóló könyvküldemények elintézésére az eddigi megállapodás szerint a Vörös-kereszt Egyesület illetékes.

2.

A Németországgal és Ausztriával történt előzetes megállapodások értelmében különös figyelem fordítandó az 1914. január 1-e óta kiadott sajtótermékekre, és az évszám nélküliekre, amelyeknél ügyelni kell arra, nem nyomtak-e reá később 1914 előtti évszámot. Kivált azok a sajtótermékek esnek beható vizsgálat alá, amelyek

- a) katonai, b) hadi gazdasági, c) technikai, d) vegytani, e) földrajzi,
- f) földtani, g) közgazdasági, h) közéleti, i) orvosi, k) statisztikai,
- l) politikai tárgyakat érintenek, m) felsőbb hatóságok által a háborús állapottal kapcsolatosan kiadott rendeletek sorozatos kiadását tartalmazzák.

Az 1914 előtt megjelent sajtótermékek különösen akkor kerülnek szigorú megvizsgálás alá, ha azok vegytani vagy technikai tárgyúak, térképeket tartalmaznak, katonai egyenruházatról vagy szolgálati szabályzatokról szólnak

Zeneművek és kiadóhivatalok által feladott napilapok megvizsgálás nélkül továbbíthatnak. Ugyanígy továbbíthatók a németországi hírlapok, úgyszintén az ausztriai hírlapok és az időszaki sajtótermékek is, tekintettel az ott fennálló előzetes cenzúrára; ellenben németországi folyóiratok, tekintet nélkül tartalmukra, továbbításból kizárva. Magánosok által feladott hírlapok a hadviselési érdekek szempontjából formai felülvizsgálát alá esnek.

Nem kerülnek újabb megvizsgálás alá azon sajtótermékek, amelyek németországi, bécsi és zágrábi hasonló szervek vizsgálatán már átesetek.

Legfőbb polgári és katonai hatóságok és parancsnokságok, valamint külföldi képviseltek hivatalos sajtótermék küldeményei, úgyszintén oly hatóságoké, amelyeket a m.

⁴⁶ MNL OL, K43 1. cs. 679–688. fol.

kir. miniszterelnökség ilyenekül kijelöl, nem esnek a budapesti könyvkiviteli bizottság vizsgálatá alá.

3.

A bizottság illetékessége, Horvát és Szlavón ország kivételével, Magyarország területén bárhol megjelent sajtótermékek kivételére kiterjed. Németországon, Ausztriában és horvát-szlavón területen kiadott sajtótermékek szállításának engedélyezésére nézve, ha azok az illető szervek vizsgálatán még nem mentek át, a németországi, illetőleg bécsi és zágrábi szervek illetékesek.

A boszniai és hercegovinai sajtótermék-küldeményekre nézve is illetékes a budapesti K. K. B., ha a feladó eziránt hozzá fordul. Hasonlóképpen illetékes a budapesti bizottság oly kiadók könyvküldeményeire nézve, kiknek több helyen, Magyarországon is, van könyvkiadó hivataluk s ez a körülmény a sajtótermékeken fel van tüntetve.

4.

A könyvkiviteli bizottság a könyvkivitel érdekében állandó érintkezést tart fenn a németországi, bécsi és zágrábi szervekkel, kérdést intéz azok területén megjelent sajtótermékekkel való elbánás tárgyában, és általában a tőlük nyert értesüléseket figyelembe veszi s azok értelmében határoz.

5.

Amennyiben a bizottsághoz kerülő anyagban kéziratok, kéziratossá bejegyzések találatnának, ezek további intézkedés végett a Budapesten működő katonai cenzúra hivatalhoz tételnek át.

6.

A németországi, bécsi és zágrábi könyvkiviteli szervekkel való állandó kapcsolatnak legfontosabb eszköze a németországi könyvkiviteli jegyek mellett az elbírálás alá került sajtótermékekről készült könyvcímeknek (Kartotéka) egymással való közlése.

E kartotéka lapok az 1914. év óta kiadott és az év nélkül megjelent s kivehetőség szempontjából a megvizsgált füzetekről és könyvekről, az 1914. előttié közül pedig csak azokról készülnek, melyek a 2. §-ban felsorolt tárgyakat érintik. A lapok egyelőre három színben készülnek: fehér lapokra azon könyvek címei iratnak, melyeknek terjesztése és kivitele ellen kifogás nincs; sárga lapokra azon könyvcímek iratnak, melyeknek terjesztése megengedhető, de kivitele tilos; vörösre azon könyvek címei kerülnek, melyeknek úgy bevétele és terjesztése, mint átszállítása és kivitele tilos. Ha a sajtótermék tárgya érinti a 2. §-ban felsoroltakat, ez a lapon egy x jeggyel jelölendő meg. Amennyiben a könyvek kivételének megengedése tekintetében további alosztályozásra lenne szükség, efelől a bizottság a könyvkiviteli szervekkel való előzetes megállapodás után intézkedik, s ezt az illetékes szerveknek tudomására hozza.

7.

A kartotéka lapjait a bizottság bizalmas anyagként őrzi, és gondosan zár alatt tartja: még pedig a magyar – németországi, bécsi és zágrábi anyagot külön-külön betűrendes sorban.

8.

A budapesti könyvkiviteli bizottság fontosabb jelentőségű ügyekről, valamint esetleg előforduló visszaélésekről a m. kir. miniszterelnöknek haladéktalanul jelentést tesz. Megállapított szabálytalanságról a bizottság a budapesti m. kir. ügyészségnek tesz jelentést. Jogában áll a bizottságnak, szükséges esetekben a hadi felügyeleti bizottsághoz tanácsért és közbenjárásért fordulni.

B., Szervezet és ügyrend

9.

A könyvkiviteli bizottság elnökét és polgári tagjait a m. kir. miniszterelnök nevezi ki, alelnökének és katonai tagjainak kirendeléséről a m. kir. honvédelmi miniszter intézkedik. Új tagok kinevezésének, illetve kirendelésének szükségessége esetén ez iránt a m. kir. miniszterelnök, illetve a m. kir. honvédelmi miniszter keresendő meg.

10.

A könyvkiviteli bizottság áll: a.) egy intéző bizottságból, és b.) egy irodából. Mindkettőnek feje a bizottság elnöke, akadályoztatása esetén a bizottság alelnöke; az irodát közvetlenül az erre a célra kirendelt tiszt vezeti.

11.

Az elnök kötelessége a könyvkivitel ügyét a németországi, ausztriai és horvát-szlavónországi hasonló szervezetekkel való egyöntetű eljárás szerint, a könyvkereskedelmi és hadviselési érdekek teljes megóvásával vezetni. A kivitelre beküldött sajtótermékeket véleményadás végett ő osztja ki, az intéző bizottság tagjai egyikének, vagy szükség esetén a bizottságon kívül álló szakértőnek. A vélemény elfogadása felől az elnök dönt. Az elnök képviseli a bizottságot kifelé; felügyel a bizottsági ügymenet rendjére, a fontosabb ügyiratokat ő írja alá és intézkedik szükség esetén a bizottsági ülések egybehívása felől; ez üléseken ő elnököl.

12.

Az elnök, az alelnök és a bizottság tagjai, valamint a felkért szakértők, a kivitelre beküldött nyomtatványok felett a kivihetőség szempontjából bírálói tisztet végeznek, és véleményüket indoklás nélkül írásban adják meg.

Levélpostai küldemények elbírálása legalább két bizottsági tag együttes jelenlétében történik. Az egyik bizottsági tagnak katonának kell lennie. A levélpostai küldeményekről darabszám szerinti statisztika vezetendő – különös figyelemmel az ajánlott darabokra – a döntés módjának feltüntetésével.

Csomagoknál, valamint vasúton és hajón történő szállítmányoknál követendő eljárásra nézve a m. kir. kereskedelemügyi miniszter 59.954/1917. és a m. kir. pénzügyminiszter K. 18.152/1917. számú rendeleteinek intézkedései irányadók.

E szerint a bizottság átvizsgálás után a csomag burkolatát bezárja, göb nélküli zsinnyal átköti, és ennek végére K. K. B. betűket feltüntető bádogpecsétet alkalmazza; szállítólevél alapján a postai előjegyzések rovatában a bizottság nedves kerek bélyeg-

zójének lenyomata kerül, egy bizottsági tag aláírása mellé. A csomag címdalára, lehetőleg fönt balról a bizottság döntését feltüntető bélyegző nyomatik. Levélpostai küldemények címdalán, lehetőleg a bal felső sarokban, alkalmazandó a megtörtént vizsgálat után a bizottság határozatát feltüntető nedves bélyegzőlenyomat; és pedig oly küldeményeknél, melyek kivihetők, a bizottság pecsétjét feltüntető lenyomat; nem kivihető küldeményeknél a pecsét mellett „Ki nem vihető”, „Feladónak vissza” feliratot tartalmazó bélyegző. Vasúton vagy hajón feladandó sajtótermék-küldeményeknél a csomagra a fentiek értelmében teendő zárópecséten továbbá a csomagon alkalmazandó bélyegző-lenyomaton kívül, a bizottság szállítási igazolványt is állít ki.

Útipoggyászként az utazó által kiviendő sajtótermékek vagy egyenként bélyegezetnek le a borítékon vagy címlapon, vagy csomagba kötve záratnak le a bizottság bádogtárával és pecsétjének alkalmazásával. Az ily sajtótermékekre vagy burkolatukra a rendeltetés helye (ország) ráírandó és ez aláírással hitelesítendő.

13.

A bizottság tagjainak kötelessége időnkint a bizottság irodájában az ügymenet valamint a könyvkivitel dolgában érkezett újabb intézkedések felől tájékozást szerezni.

14.

A bizottság irodája hivatalos óráit hétköznaponként d. e. 9–2-ig tartja. A közönséggel való érintkezés d. e. 10–12 közt történik.

15.

A bizottság irodáját a m. kir. honvédelmi miniszter által kirendelt tiszt vezeti, aki mellett egy hasonlóképpen kirendelt segédtiszt működik, aki szükség esetén az iroda vezetőjét helyettesíti.

Az iroda belső ügyrendjét az irodavezető tiszt állapítja meg, s azt jóváhagyás végett a bizottság elnökének bemutatja.

16.

Az iroda kötelessége: a levelezésekről és a beérkezett ügyiratokról a beérkezés sorrendjében pontos iktatókönyvet vezetni, ezt mutatóval ellátni, az elintézés módját a beérkezett sajtótermékekre nézve előkészíteni, a kartotéka lapjainak írásáról, ezeknek és a könyvviteli szervektől érkezőknek őrzéséről és az illetékes szervekhez leendő elküldéséről gondoskodni, az elbírált könyvekről pontos naplót vezetni és általában mindazon írásbeli és szóbeli teendőket elvégezni, amelyek a bizottság működéséről folynak.

17.

Az iroda vezetője gondoskodik az iroda dologi szükségleteinek beszerzéséről, és a kellő intézkedések megtételére a bizottság elnökét felhívja.

18.

Az iroda egyéb alkalmazottainak munkabeosztását az iroda vezetője szabja meg.

19.

Jelen ügyrend a m. kir. miniszterelnök által történt jóváhagyás után lép életbe. Az ügyrend megváltoztatásához a miniszterelnök jóváhagyása kérendő ki.

Budapest, 1917. évi november 7.

3. Melléklet

A budapesti könyvkiviteli bizottság irodájának belső ügyrendje⁴⁷ (kivonat)

[...]

Személyzete: 1 fő tényleges tiszt mint az iroda vezetője

1 fő segédtsízt az irodavezető távollétében ennek helyettese, 1 gépíró, 1 szolga

[...]

A, Iratkezelés

A könyvkiviteli bizottság címére érkező postát az irodavezető tiszt veszi át, bontja fel és iktatja. Ha az átvett darab fontosabb tartalmú, az elnöknek bemutatja. Az ügydarabokat belátása szerint ő maga intézi el, vagy döntés végett előzetesen az elnöknek, esetleg a bizottságnak bemutatja. Az ügydarabokat tartalmuk szerint az irodavezető tiszt vagy a bizottság elnöke kiadványozza, illetve írja alá, s postára adásukról a segédtsízt gondoskodik

[...]

B, Sajtótermékek elbírálása

A posta által ellenőrzés céljából a bizottsághoz juttatott ajánlott és egyszerű küldeményeket a segédtsízt veszi át, a darabokat a fennálló szabályok s a bizottsági megállapodások szellemében elsősorban ő bírálja el. A már fehér kartotékával bíró folyóiratokat, továbbá a kiadóhivatalok s magánosok által feladott egyes folyóiratokat, továbbá a kiadóhivatalok s magánosok által feladott egyes napilapokat, a szépirodalmi sajtótermékeket, a még nem naplózottaknak a naplóba való bevezetése, s az Ür. [Ügyrend]⁴⁸

⁴⁷ MNL OL, K43 1. cs. 695–696. fol.

⁴⁸ Ld. 2. Mellékletet.

12. §-a szerint való felülbélyegezés után a postán továbbítás vagy a feladónak való visszaküldés céljából a postának visszaadja.

A nem szépirodalmi természetű sajtótermékeket, s az időszakiak közül a bizottság által megnevezendőknek minősítetteket átadja az irodát vezető tisztnek, aki vagy maga végzi azok elbírálását, vagy az elnökség útján a bizottsági tagoknak, esetleg a bizottságon kívül álló szakértőknek adja ki elbírálás céljából.

A beérkezett sajtótermékek együttes bizottsági elbírálása a szükséghez képest, de hetenként legalább egyszer történik.

Az elbírálásra nézve általában az Ür. 2. §-a irányadó. A hivatalok, intézetek, felek stb. által elbírálás céljából behozott csomagokat (vasúti küldeményeket) a segédtiszt veszi át az elismervény aláírásával, s határidőt tűz ki a csomagok elvitelére nézve. Az eljárás itt is a fent említett módon megy végbe. A csomagok és szállítólevelek, valamint az úti poggyászként kivinni szándékolt csomagok kezelésére nézve az Ür. 12.-ik §-a a mérvadó.

C, Kartotéka kezelés

A társszervek az általuk elbírált sajtótermékekről a következő rendben küldik lapjaikat: a lipcei Zentral Registratur minden hétfőn, naponként csoportosítva a darabokat; ha valamelyik napé hiányoznék, értesítés küldendő; a bécsi társszerve hetenként, a zág-rábi kéthetenként papírszalaggal átkötve, a darabszám feltüntetésével.

A budapesti könyvkiviteli bizottság saját kartotékáit minden második héten hétfőn küldi el a társszerveknek, fogalmazványukat pedig megőrzi a kartotékában.

[...]

Budapest, 1918. június 24.

